

مهاجران پراکنده ایرانی در فضای مجازی؛ فرا تحلیلی کیفی بر مفاهیم و رویکردها^۱

مرتضی شمس^۲؛ علیرضا دهقان^۳؛ حمید عبداللهیان^۴

تاریخ ارسال: ۱۴۰۱/۵/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۸/۳۰

چکیده

هدف این پژوهش، فرا تحلیل پژوهش‌های کیفی انجام‌شده درخصوص «مهاجران پراکنده ایرانی در فضای مجازی» است. جامعه آماری، تحقیقات انجام‌شده در بیست سال اخیر در این خصوص در داخل و خارج از کشور است که از این میان، با روش نمونه‌گیری هدفمند، ۱۳ تحقیق انتخاب شدند. نتایج نشان می‌دهد مهمترین محورهای مطالعاتی مهاجران ایرانی در فضای مجازی عبارت است از: «روایت‌ها و شیوه‌های بیان از خود مهاجران ایرانی»، «بازنمایی ابعاد هویت مهاجران ایرانی»، «نقش مهاجران در فضای مجازی در افزایش کنش‌گری‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در ایران»، «اهمیت مکان و جغرافیا در کنش‌گری مهاجران در فضای مجازی» و «وجود تنوع، ابهام و فردیت‌گرایی در بین مهاجران ایرانی در فضای مجازی». همچنین، تحقیقات نشان می‌دهد این حوزه مطالعاتی از سوی پژوهشگران داخلی مورد توجه کافی قرار نگرفته است. یافته‌های تحقیق، نشانگر تأثیر ملموس فضای مجازی بر ابعاد هویتی و فرهنگی مهاجران پراکنده ایرانی است. این مطالعات، بر جنبه‌های مثبت و اثرگذار فناوری‌های نوین ارتباطی بر کنش‌گری مهاجران، تأکید داشته و جنبه‌های منفی محتمل فضای مجازی مطالعه نشده است. براساس نتایج، ارتباطاتی که به کمک فضای مجازی بین ایرانیان داخل و خارج از کشور ایجاد شده، بر توانایی و سرمایه اجتماعی مهاجران ایرانی افزوده و سبب شده ایرانیان مهاجر، حضوری پررنگ‌تر در کنش‌گری‌های سیاسی و مدنی ایران داشته باشند. به‌علاوه، با وجود فرامکانی و فرازمانی بودن ارتباطات در فضای مجازی، سایه مشهود عنصر مکان و دولت-ملت بر ارتباطات مهاجران ایرانی در فضای مجازی محسوس است.

واژه‌های کلیدی

دیجیتال دایاسپورای ایرانی، مهاجران پراکنده در فضای مجازی، مهاجرت، مهاجران ایرانی، فراتحلیل.

۱. این مقاله بر اساس نظر گروه دبیران و داوران و سردبیر فصلنامه پژوهشی است.

۲. دانشجوی دکتری علوم ارتباطات، گروه ارتباطات اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. shams.morteza@ut.ac.ir

۳. دانشیار گروه ارتباطات اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول). adehghan@ut.ac.ir

۴. استاد گروه ارتباطات اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. habdolah@ut.ac.ir

5. Digital Diaspora

مقدمه

طبق آخرین آمار، مهاجرت‌های بین‌المللی افراد در سطح جهان به‌صورت روزافزون، در حال افزایش است. برای نمونه، طبق گزارش «سازمان بین‌المللی مهاجرت»^۱ (۲۰۱۹: ۲۱) و به نقل از «وزارت امور اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل متحد»^۲، تعداد مهاجران بین‌المللی در سطح جهان از سال ۱۹۷۰ با تعداد ۸۴ میلیون و ۴۶۰ هزار و ۲۵۰ نفر، در سال ۲۰۱۹ به ۲۷۱ میلیون و ۶۴۲ هزار و ۱۰۵ نفر رسیده است که نشان‌دهنده رشد ۳/۲۱ برابری مهاجرت است. همچنین طبق داده‌های «سازمان بین‌المللی مهاجرت»^۳ (۲۰۱۶: ۲۶)، متناسب با جمعیت هر سال در جهان، میزان مهاجرت از ۲/۳ درصد از سال ۱۹۷۰ در میان مردم، به ۳/۵ درصد افزایش یافته است. از دیگر سو، با ظهور و پیشرفت روزافزون فناوری‌های نوین ارتباطی فعال در بستر اینترنت و ورود به جامعه شبکه‌ای (کاستلز^۳، ۱۹۹۶)، مفاهیمی چون زمان، فضا و جغرافیا در جهان نسبت به گذشته تغییر کرده است و به نوعی با فشرده‌گی جهان (رابرتسون^۴، ۱۹۹۶)، عصر پساذاات‌باوری و هویت‌های متکثر و چندگانه (روجک^۵، ۲۰۰۷) و تعارض بین سرزمین‌زدایی و سرزمین‌گزینی (تاملینسون^۶، ۱۹۹۹) مواجه هستیم. با تأثیر فناوری اطلاعات و ارتباطات، برداشت ما از مرزهای ملی و هویت تغییر کرده است (پونزانسی^۷، ۲۰۲۰) و به تعبیر کاستلز^۸ (۱۹۹۶) در جامعه شبکه‌ای، مرزهای حقیقی کشورها با شبکه‌ها جایگزین شده‌اند.

اکنون استفاده مهاجران با اهداف و ابعاد مختلف از فضای سایبر و شبکه‌های اجتماعی مجازی در حال افزایش است. استفاده مهاجران از رسانه‌های اجتماعی

1. International Organization for Migration (IOM)
2. The United Nations Department of Economic and Social Affairs (DESA)
3. Castells, M
4. Robertson
5. Rojek
6. Tomlinson
7. Ponzanesi
8. Castells, M

مهاجران پراکندهٔ ایرانی در فضای مجازی؛ فرا تحلیلی کیفی بر مفاهیم و رویکردها

برای ادغام با جامعه میزبان (میترا^۱ و اوانسلونگ^۲، ۲۰۱۹؛ لیم^۳ و فام^۴، ۲۰۱۶؛ لی^۵ و تسی^۶، ۲۰۱۵ و...)، کمک به کسب سرمایهٔ اجتماعی برای اعضای برخط مهاجران زن در دسترسی به اطلاعات ارزشمند در کشور میزبان (اوح^۷، ۲۰۱۶)، نقش مهم اینترنت در فرایندهای ادغام فرهنگی نوجوانان مهاجر (الیز^۸ و لمیش^۹، ۲۰۰۹)، فعالیت مهاجران در وبلاگ‌های مختلف در فضای مجازی در ایجاد فضاهای فراملی و پیوندهای روانی با سرزمین مادری (علی‌نژاد، ۲۰۱۱)، تأثیر رسانه‌های اجتماعی بر ساخت هویت مهاجران (داویس^{۱۰}، ۲۰۱۰)، ظرفیت رسانه‌های اجتماعی در تعریف و اظهار هویت‌های متنوع (گلوخو^{۱۱}، ۲۰۱۷؛ میسوج^{۱۲}، ۲۰۱۵ و...)، استفاده از شبکه‌های اجتماعی برای انتخاب مقصدهای مهاجرتی و اقدام مناسب در کشور میزبان (دیمینسکو^{۱۳} و لاولوک^{۱۴}، ۲۰۱۴؛ مارینو^{۱۵}، ۲۰۱۵ و...) نشان‌دهندهٔ نقش تأثیرگذار شبکه‌های اجتماعی مجازی و گروه‌های برخط فعال در آنها بر مهاجران است.

«با افزایش ارتباطات دیجیتالی، تمرکز بر مهاجران پراکندهٔ «دایاسپورا^{۱۶}» از حوزهٔ مطالعات پسااستعماری به مطالعات رسانه‌ای نیز کشیده شده است» (یونسازی، ۲۰۲۰). استفادهٔ روزافزون مهاجران و گروه‌های مهاجر پراکنده از فضای مجازی، باعث شده در مطالعات گروه‌های مهاجر، در کنار مفهوم مهاجران پراکنده،

1. Mitra
2. Evansluong
3. Lim
4. Pham
5. Li
6. Tsai
7. Oh
8. Elias
9. Lemish
10. Davis
11. Glukhov
12. Misocho
13. Diminescu
14. Loveluck
15. Marino
16. Diaspora

مفهوم جدیدی به نام «مهاجران پراکنده در فضای مجازی» شکل بگیرد. «این امر با استفاده از اینترنت برای اتصال اعضای جوامع پراکندهٔ مهاجران نشان داده شده است. گروه‌هایی از مردم که از طریق تولد، محل سکونت قبلی، یا صرفاً از طریق شناسایی آن، با «وطن» فیزیکی یا خیالی پیوند خورده‌اند. این مکان، وجه مشترک اعضای جامعه است؛ جایی که ریشهٔ آنها، خانهٔ اصلی آنها، احساس تعلق آنها، جامعهٔ آنها است» (یونسازی، ۲۰۲۰).

ایران به‌عنوان یک کشور در حال توسعه در منطقهٔ خاورمیانه، در دهه‌های اخیر، همواره یکی از مبدأهای مهم مهاجرتی در جهان بوده است. تعداد ایرانیان مهاجرت‌کرده به خارج از کشور در سال ۱۹۹۰، ۶۳۰ هزار نفر بوده که به بیش از ۱/۱۲۳ میلیون نفر در سال ۲۰۱۵ رسیده‌اند و نسبت جمعیت مهاجران بین‌المللی ایرانی از کل مهاجران بین‌المللی در جهان طی سال‌های ۱۹۹۰ تا ۲۰۰۰ افزایش یافته است، سپس در سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۵ کاهش داشته و دوباره در سال ۲۰۱۷ افزایش یافته است (عزیزی، ۱۳۹۸). در کنار این امر، ایرانیان همواره نشان داده‌اند که یکی از فعال‌ترین گروه‌هایی هستند که از اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مجازی استفاده می‌کنند (خسروی و گراهام، ۲۰۰۴). ایرانیان مهاجر اکنون در انواع اجتماعات مختلف برخط در فضای مجازی حضور دارند و از ظرفیت این فضا برای خوداظهاری ابعاد هویتی خویش (مزرعه‌نو، ۱۳۹۵)، ایجاد فضاهای فراملی و پیوندهای روانی با سرزمین مادری خود (علی‌نژاد، ۲۰۱۱)، بیان روایت‌های مهاجران بین نسلی مربوط به نژاد، قومیت و تبعیض نژادی از مهاجران به فرزندان‌شان به‌عنوان یکی از منابع گفتمانی اثرگذار بر هویت قومی- ملی مهاجران ایرانی (خلیلی، ۲۰۱۷) و... استفاده می‌کنند.

«کثرت مهاجران پراکندهٔ ایرانی، مسیر پیچیده‌ای را در کارکرد وطن، هم به‌عنوان مبدأ بازگشت و هم به‌عنوان یک جا مانده خیالی، ایجاد می‌کند» (آتشین، ۲۰۱۸) و مهاجران ایرانی در چند دههٔ اخیر از موضوعات مهمی بوده است که توسط بسیاری از محققان و پژوهشگران داخلی و خارجی علوم اجتماعی و ارتباطات مورد توجه قرار گرفته و ابعاد و کارکردهای مختلف آن مطالعه شده است؛ اما در این میان،

1. Graham
2. Atashin

مهاجران پراکنده ایرانی در فضای مجازی؛ فرا تحلیلی کیفی بر مفاهیم و رویکردها

کنش‌گری مهاجران ایرانی در فضای مجازی (دیجیتال دایاسپورای ایرانی) به‌عنوان یک حوزه مطالعاتی نوین و رو به گسترش، در داخل از کشور مورد توجه کافی قرار نگرفته است؛ این در حالی است که با توجه به ویژگی‌های کشور ایران به‌عنوان یکی از کشورهای شاخص مهاجرپرست و مهاجرپذیر و همچنین استفاده روزافزون مهاجران ایرانی از فضای مجازی، اهمیت مطالعات بیشتر در این حوزه آشکار می‌گردد. با توجه به مطالب گفته شده، هدف اصلی این پژوهش، فرا تحلیل پژوهش‌های کیفی است که در حوزه مهاجران ایرانی در فضای مجازی در ۲۰ سال اخیر انجام شده است. در راستای این هدف، تلاش می‌شود علاوه بر مطالعه رویکردهای تحقیقات انجام شده در مورد مهاجران ایرانی در فضای مجازی، مفهوم نوین مهاجران پراکنده در فضای مجازی (دیجیتال دایاسپورا) را تحت واکاوی بیشتری قرار دهیم تا ابعاد پژوهشی انجام گرفته پیرامون آن، آشکارتر شود تا بتواند مسیر مناسبتری را برای تحقیقات آتی در این حوزه مطالعاتی جدید فراهم کند.

چهارچوب مفهومی

مجموعه‌ای از مفاهیم در این مطالعه مدنظر هستند که سعی می‌شود یک‌یک به آنها بپردازیم تا امکان ساختن یک سازه نظری برای تبیین مهاجران ایرانی در فضای مجازی فراهم شود.

مهاجران در فضای مجازی و عصر فناوری‌های ارتباطی

به باور مانوئل کاستلز (۱۹۹۶)، مرزهای حقیقی با شبکه‌های جریان جایگزین شده‌اند. کاستلز (۱۹۷۷: ۴۷۰) تأکید می‌کند که چگونه ساختارهای اجتماعی و سازمان‌ها، حول محور اطلاعات آزاد شده در شبکه‌ها، سازمان‌دهی شده‌اند. وی شبکه‌های مجازی را به‌عنوان یک منبع قدرت مورد توجه قرار می‌دهد. همچنین پرهام^۱ (۲۰۰۴: ۲۰۲-۲۰۳) به کاهش محدودیت‌های زمانی و مکانی که توسط اینترنت ایجاد شده است اشاره دارد و این فضا را دارای ظرفیت ایجاد یک «حوزه عمومی واقعاً فراملی در جوامع پراکنده ملی» می‌داند. البته این به معنای از بین رفتن معنا و کارکرد مکان و مرزهای واقعی نیست. سائول^۲ (۲۰۰۵) در کتاب خود

1. Parham, A. A

2. Saul, J. R

با نام «سرنگونی جهانی شدن و تحول جهان»^۱ جهانی را به تصویر می‌کشد که در آن، به دور از ناپدید شدن ویژگی‌های دولت-ملت، ملی‌گرایی همچنان باقی مانده است. در مطالعات مربوط به مهاجرت و گروه‌های پراکنده مهاجران، مفهوم میهن و سرزمین مادری و ماهیت مکانی آن همچنان اهمیت خاص و ویژه خود را حفظ کرده است (علی‌نژاد، ۲۰۱۳؛ مکالیف،^۲ ۲۰۰۷).

واژه مهاجران پراکنده (دایاسپورا) در طول دهه‌های اخیر از معنای پیشین خود فاصله گرفته است. «واژه مهاجران پراکنده، همیشه توسط مورخان به کار برده می‌شد و آنها از آن برای نشان دادن مجموعه‌ای از رویدادهای تاریخی مرتبط با پراکندگی یهودیان، یونانیان و ارمنیان از جوامع اصلی خود در مدیترانه استفاده می‌کردند. با این حال، تنها در دهه‌های اخیر این اصطلاح توسط دانشمندان در علوم اجتماعی بسیار مورد استفاده قرار گرفته است (بابوک،^۳ فایست،^۴ ۲۰۱۲؛ آنتبی،^۵ و برثومیر، ۲۰۰۵)؛ اخیراً این مفهوم گسترش یافته و در مقایسه با ترکیب قومی یک جامعه، بیشتر با ایده هویت ارتباط پیدا کرده است. بنابراین، یک گروه مهاجر پراکنده، براساس این تعریف، گروهی است که در آن اعضا احساس قوی تعلق به هویت دارند و مایل‌اند با وجود عوامل خارجی که می‌توانند آن را تهدید کنند، از فرهنگ خود محافظت کنند» (رامیرز،^۶ ۲۰۱۸).

در واقع، می‌توان گفت این حوزه مطالعاتی اکنون مفاهیم هویت، سرزمین و ابعاد آن را در بستر مهاجرات‌های انسانی مورد توجه قرار می‌دهد. به عقیده پانزانسی^۷ (۲۰۲۰) «مهاجران پراکنده به فضایی پسا ملی اطلاق می‌شود که رابطه بین ملت، خاک و هویت را دچار مشکل (چالش) می‌کند». «مفهوم مهاجران پراکنده در فضای مجازی یک بعدی نیست و برداشت‌های متفاوتی از جهان به

1. The collapse of globalism and the reinvention of the world

2. mcauliffe

3. Baubock

4. Faist

5. Anteby

6. Ramirez

7. Ponzanesi

مهاجران پراکندهٔ ایرانی در فضای مجازی؛ فرا تحلیلی کیفی بر مفاهیم و رویکردها

هم پیوسته دارد. ای- دایاسپورا^۱، نت دایاسپورا^۲ (دیمینسکو و لاولوک، ۲۰۱۴) وب دایاسپورا^۳، دیجیتال دایاسپورا^۴، آنلاین دایاسپورا^۵ (برنال^۶، ۲۰۱۴؛ برینکلهورف^۷، ۲۰۰۹؛ اورت^۸، ۲۰۰۹؛ میلر^۹ و مادیانو^{۱۰}، ۲۰۱۲) به عنوان بخشی از یک زیست- سامانهٔ رسانه‌ای دیده می‌شود که در آن فعالیت‌های برخط^{۱۱} و فضای واقعی^{۱۲} به گونه‌ای متفاوت محاسبه می‌شوند» (یونسازنی، ۲۰۲۰).

عصر فضای مجازی و رسانه‌های اجتماعی مهاجران پراکنده

روانشناسان^{۱۳} (۱۸۵۵) در نظریهٔ خود درخصوص قوانین چهار گانه مهاجرتی، یکی از عوامل اثرگذار بر مهاجرت را ارتباطات می‌دانند. با در نظر گرفتن این امر، بسترهای ارتباطی و رسانه‌های همواره بر فرایند مهاجرت اثر داشته‌اند به گونه‌ای که رسانه‌های مهاجران به عنوان طیف خاصی از نظام‌های رسانه‌ای در نظر گرفته می‌شوند. این رسانه‌ها، به طور گسترده به زمینه و بسترهای ارتباطی و رسانه‌ای متعددی اشاره دارد که برای پاسخ و تأمین به نیازهای خاص جامعهٔ مهاجران، تولید محتوا و فعالیت می‌کنند (پاناگاکوس^{۱۴} و هارست^{۱۵}، ۲۰۰۶). آنتشین (۲۰۱۸) بیان می‌دارد که «تلاقی جامعهٔ مهاجران پراکنده با پلتفرم‌های متعدد رسانه‌ای منجر به آنچه آپادورای^{۱۶} به عنوان «حوزه‌های عمومی دایاسپوریک» توصیف می‌کند،

1. E-diaspora
2. Net-diaspora
3. Web diaspora
4. Digital diaspora
5. Online diaspora
6. Bernal
7. Brinkerhoff
8. Everett
9. Miller
10. Madianou
11. online
12. offline
13. Ravenstein, E
14. Panagakos
15. Horst
16. Appadurai, Arjun

راه را برای شرکت‌کنندگان برای «حرکت از تخیل مشترک به کنش جمعی» باز کرده است (۱۹۹۶: ۸)».

در همین راستا و به عقیده مارینو (۲۰۱۵)، رسانه‌های جدید، فضاهای یکپارچه مجازی را تشکیل می‌دهند که تجارب اجتماعات مهاجر و هویت‌های فراملی ساخته و مذاکره می‌شوند که یک الگوی فراملی از مصرف رسانه‌های خلاق را ارائه می‌دهد و این امر کمک می‌کند تا بینشی درمورد چگونگی مشارکت اقوام و اقلیت‌های قومی در تغییر فضای عمومی در عصر مجازی ایجاد شود. بنابراین رسانه‌های اجتماعی مهاجران در فضای مجازی، کارکردهای مختلف را برای اعضای خود فراهم می‌کنند که به حفظ شبکه‌هایی که حول ملیت، فرهنگ و مذهب ساخته شده‌اند، کمک می‌کنند. همچنین وحدت و انسجام فرهنگی و هویت قومی- ملی را بین مهاجران تقویت می‌کنند و عرصه‌ای را برای بازنمود هویت قومی- ملی اقلیت‌های قومی در فضاهای مجازی و وب از سوی مهاجران اقلیت در کشورهای میزبان ایجاد می‌کنند که از سوی مهاجران تولید و مصرف می‌شود (به‌عنوان مثال آگوئیر^۱ و داویس، ۲۰۱۵؛ دنیس^۲ و پائولاس^۳، ۲۰۱۱؛ هیرجی، ۲۰۰۶، شی^۴ و همکاران، ۲۰۱۵).

پلاسکنیکا^۵ (۲۰۱۸) تأثیرات مهم رسانه‌های اجتماعی مجازی بر مهاجران را در سه عامل دسته‌بندی می‌کند. اولین عامل تأثیر بسترهای اجتماعی بر تشویق یا دلسرد کردن کاربران برای مهاجرت است (یعنی تفسیرها، داده‌ها و اطلاعات مربوط به مسائل زندگی در مبداهای مهاجرتی یا بازار کار که توسط مهاجران از طریق بسترهای اجتماعی به اشتراک گذاشته شده و مهاجران آینده را ترغیب یا منصرف می‌کند). عامل دوم توانایی رسانه‌های اجتماعی برای کمک به مهاجران برای ادغام در محیط جدید و جامعه میزبان و همچنین برقراری ارتباط با سرزمین مادری‌شان است؛ سومین عاملی که به نقش برجسته رسانه‌های اجتماعی در مهاجرت کمک می‌کند، مشارکت مهاجران در جنبش‌های فعال داخلی و خارجی است. در این

1. Aguirre
2. Denis
3. Paulos
4. Shi
5. Plascencia, 2018

زمینه، فناوری‌های اطلاعاتی به مهاجران اجازه می‌دهد تا نقش فعالی در امور عمومی داشته باشند که نه تنها شرایط خود را در محیط جدید بهبود بخشند، بلکه در انواع کنش‌گری‌های اجتماعی و سیاسی در کشور خود مشارکت داشته باشند.

مهاجران در فضای مجازی و اجتماعات برخط

اندرسون اجتماع را مفهومی متصور شده می‌داند و در تعریف خود می‌گوید: «اجتماع متصور می‌شود، زیرا حتی یک عضو از کوچکترین ملت، هرگز اکثر اعضای جامعه خود را نمی‌شناسد، با آنها ملاقات نمی‌کند، یا حتی نام آنها را نمی‌شنود، اما در ذهن هر یک از اعضای آن جامعه، تصویری از پیوند اجتماعی وجود دارد» (اندرسون، ۱۹۹۱: ۶). به عقیده او، «همه جوامع بزرگتر از روستاهای اولیه تماس رو در رو (و شاید حتی اینها) تصور می‌شوند. جوامع را باید نه از روی دروغ بودن/اصالت، بلکه از نظر شیوه ای که در آنها تصور می‌شود متمایز کرد» (اندرسون، ۱۹۹۱: ۱). در همین راستا، کوهن (۱۹۸۵)، در مفهوم اجتماعات نمادین خود، وجود جامعه را در ذهن اعضای آن می‌داند که از طریق معانی مشترک، هنجارها و فرهنگ به صورت نمادین ساخته می‌شود (مالینم^۲، ۲۰۱۵)، با توجه به تأثیرات گروه بر اعضای خویش که تأثیر احساسات و خلق‌وخوهای افراد بر فرایندهای درون‌گروهی (اسمیت^۳ و مکی^۴، ۲۰۱۰) و تأثیرات آن بر مفهوم هویت شخصی و جمعی و هم‌ذات‌پنداری با گروه و شکل‌گیری تعصب اجتماعی با گروه (سیت^۵ و ماسترو^۶، ۲۰۱۷) از نمونه‌های این تأثیرات است، به نظر می‌آید اجتماعات برخط مهاجران در شبکه‌های اجتماعی مجازی می‌توانند بر ابعاد هویتی اعضایشان اثرگذار باشند. در این خصوص «نظریه هویت اجتماعی (تاجفل^۷ و ترنز^۸، ۱۹۷۹) بیان می‌کند که افراد نه تنها هویت شخصی را به‌عنوان افراد منحصر به فرد

1. Anderson
2. Malinen
3. Smith
4. Mackie
5. Seate
6. Mastro
7. Tajfel
8. Turner

می‌پذیرند، بلکه هویت اجتماعی را نیز تشکیل می‌دهند که در گروه‌های مختلف متعلق به آنها منعکس می‌شود. افراد به منظور تسهیل تعریف خود در محیط اجتماعی خود، خود را در دسته‌های مختلف اجتماعی طبقه‌بندی می‌کنند (تاجفل و ترنز، ۱۹۸۵؛ آشر فروث^۱ و میل^۲، ۱۹۸۹). گروه‌هایی که افراد خود را در آن دسته‌بندی می‌کنند، گروه‌هایی هستند که افراد دیگری که در چنین گروهی قرار نمی‌گیرند و به‌عنوان اعضای خارج از گروه طبقه‌بندی می‌شوند (استتس^۳ و بورک^۴، ۲۰۰۰) « (چیو^۵ و همکاران، ۲۰۱۵).

«فضاهای برخط، با تار کردن مفاهیم سنتی عمومی و خصوصی، نشانه‌هایی را برای ساخت و ایجاد هویت‌های اجتماعی و فرهنگی قابل رویت، مشترک و زنده فراهم می‌کنند که در فضای وسیعتر از سوی کاربران مصرف می‌شوند» (مارینو، ۲۰۱۵) و به‌عنوان یک جامعه خیالی برای کاربران به‌منظور تسهیل برقراری ارتباط مجدد با سرزمین مادری و بحث فعال درمورد مذاکره هویت قومی- ملی خود (مافیت^۶ و همکاران، ۲۰۱۹؛ لی^۷، ۲۰۱۲) مورد استفاده قرار می‌گیرند. «افراد مهاجری که در گروه‌های برخط مهاجران درگیر هستند، اغلب آنها را مکان‌های مشترکی برای اشتقاق مادی و عاطفی می‌دانند و اگر به روش سازماندهی این اجتماعات برخط و این گروه‌ها نگاه کنیم می‌توانیم بلافاصله درک کنیم که چگونه هر اجتماع اهداف و الگوهای ارائه مشابهی را در خود به اشتراک می‌گذارد» (مارینو، ۲۰۱۵).

از زمان معرفی انجمن‌های برخط در فضای مجازی که به بیش از ۲۰ سال قبل باز می‌گردد، آنها به یکی از محبوب‌ترین اشکال خدمات برخط تبدیل شده‌اند که با افزایش فناوری‌های جدید که امکان تولید و به اشتراک‌گذاری محتوای فراتر از متن و نوشتار را برای کاربران فراهم کرده است، مردم بیشتری برای به اشتراک‌گذاری عقاید خود در این انجمن‌ها تشوق شده‌اند (مالینم، ۲۰۱۵) از دیگر

1. Ashforth
2. Mael
3. Stets
4. Burke
5. Chiu
6. Moffitt
7. Lee

سو بلانچارد^۱ و مارکوس^۲ (۲۰۰۲، ۲۰۰۴) ارتباط عاطفی مشترک و احساس تعلق به گروه را به عنوان یکی از ویژگی‌های بازار اجتماعات برخط تعریف کرده‌اند.

از دیگر سو، کلز^۳ (۲۰۱۶) نظریه سرمایه اجتماعی پانتم^۴ را در فضای مجازی مهاجران مورد توجه قرار می‌دهد و عقیده دارد که جریان اطلاعات یکی از جنبه‌های اصلی سرمایه اجتماعی است و اینترنت به ابزار مهمی برای تسهیل و توسعه سرمایه اجتماعی در داخل و خارج از مرزهای دولت-ملت تبدیل شده است. سرمایه اجتماعی به عنوان یک مفهوم نظری مرتبط در مطالعات مهاجرت از نظر درک نحوه دسترسی با عدم دسترسی مهاجران به منابع و مشارکت در زندگی اجتماعی، اقتصادی و سیاسی کشور محل سکونت خود و فراتر از آن تبدیل شده است (الر، ۲۰۱۰؛ لانس، ۲۰۱۲).

کلز (۲۰۱۶) استدلال می‌کند که گروه‌های مهاجر پیوند و پل ارتباطی قابل توجهی را با سرمایه اجتماعی که ناشی از همبستگی متقابل بین آنهاست، ایجاد کند. کلز با الهام از مفهوم «آگاهی دایاسپوریک»^۵ از هولگیت^۶ و همکارانش (۲۰۱۲) بیان می‌دارد که این آگاهی به عنوان یک عامل پیونددهنده اجتماعی قوی برای اعضای جامعه مهاجران عمل می‌کند و به آنها کمک می‌کند تا منابع فضای واقعی و برخط خود را تثبیت کرده و سرمایه‌های انسانی، اجتماعی و اقتصادی را در طول زمان و مکان ایجاد و گسترش دهند. در واقع، می‌توان این سرمایه اجتماعی را به نوعی سرمایه شبکه‌ای نام برد که از یک سو، پیوند بین مهاجران در درون سرزمین میزبان^۷ آنها را تقویت می‌کند و از طرفی، با پل زدن و پیوند این جوامع با خارج از جامعه محل زندگی خود^۸ و به صورت فراملی^۹ - به ویژه با سرزمین مادری‌شان -

1. Blanchard, A
2. Markus, M. L
3. Keles, J. Y
4. Putnam, Robert D
5. diasporic consciousness
6. Holgate, Jane
7. intra-community
8. Extra-community
9. Transnational

مهاجران پراکنده ایرانی در فضای مجازی؛ فرا تحلیلی کیفی بر مفاهیم و رویکردها
پیوند آنها با جامعه مادری‌شان را تقویت می‌کند.

مهاجران پراکنده در فضای مجازی و هویت

هویت و فرهنگ که غالباً ریشه در سرزمین مادری اعضای مهاجر و اقتباس و پذیرش نوع فرهنگ سرزمین جدید (مقصد) مهاجران دارد، ارتباط و تأثیر نزدیکی را با فضاهای مهاجران پراکنده در فضای مجازی پیدا می‌کنند، به گونه‌ای که به‌عنوان مثال کلز (۲۰۱۶) عقیده دارد با ظهور فناوری‌های نوین ارتباطی و فضای جهانی‌شده‌ای که از دهه ۸۰ و ۹۰ میلادی شروع شده است و شتاب بیشتری در مرور زمان پیدا می‌کند، در اروپا هویت‌های قومی، سیاسی، فرهنگی و مذهبی تنوع بیشتری یافته است. باید در نظر داشت که نمی‌توان بین فضای برخط مهاجران در فضای مجازی و فضای واقعی آن یک دوگانگی ساده و مشخصی را در نظر گرفت و این دو فضا را از هم جدا دانست. مفهوم فضا و مکان با هم همپوشانی دارد و در مطالعات جامعه مهاجران و مهاجران در فضای مجازی، فضای مجازی برداشت و مفهوم قلمرو فیزیکی را مورد بازتعریف قرار داده و امکان تجسم مجدد روابط سرزمینی را فراهم می‌کند (برنال، ۲۰۲۰).

به عقیده کلیفورد^۱ (۱۹۹۴)، گفتمان‌های مهاجران مجازی این احساس را منعکس می‌کنند که بخشی از یک شبکه فراملی در حال انجام است که وطن را دربرمی‌گیرد، نه به‌عنوان چیزی که صرفاً پشت سر گذاشته شده، بلکه سرزمین مادری به‌عنوان مکانی با دلبستگی موجود در فضای مدرنیته جدید و متضاد وجود دارد. فضاهای مهاجران در محیط مجازی فضایی است که نه به سرزمین مادری و نه به سرزمین جدید و مقصد مهاجران تعلق دارد. فضای مجازی و ارتباطات برخط می‌تواند غیبت‌ها و فاصله‌هایی که در فضای حقیقی وجود دارد را کنار بگذارد و کم‌رنگ کند و حضور و «هم‌زمانی در حضور»^۲ را ایجاد کند. در فضای مجازی، تعاریف منطقه و جغرافیا تغییر می‌کند و مرزبندی جغرافیایی وجود ندارد و بی‌معنی می‌شود و این در ظاهر یک تناقض بین مفهوم مهاجران دور از وطن و مهاجران در

1. Territory
2. Clifford, James
3. co-presence

فضای مجازی را ایجاد می‌کند زیرا گروه‌های مهاجران پراکنده در معنای عینی خود، با ترک سرزمین مادری و خروج از مرزهای جغرافیایی آن معنا و مفهوم پیدا می‌کند (برنال، ۲۰۲۰).

در همین راستا، پونزاسی (۲۰۲۰) می‌گوید: «باید اتصال مهاجران مجازی را به‌عنوان دو ساختار، یعنی «خود جهان‌شمول» و «خود محصور»، به‌طور هم‌زمان و نه به‌عنوان سازه‌های متقابل درک کنیم». این فضاها متقابل جهان‌شمول و محصور که جنبه فرا ملی دارد، فرهنگ و هویت مهاجران را تحت تأثیر قرار می‌دهد و می‌تواند جنبه‌های مختلفی از فرهنگ‌سازی را برای آنها به همراه داشته باشد. در ذیل این مطلب باید مفهوم فرهنگ‌سازی^۱ را نیز مورد توجه قرار داد. فرهنگ‌سازی «تغییرات فرهنگی و روانی است که شامل اشکال مختلف سازگاری متقابل می‌شود و منجر به سازگاری بلندمدت روانی و فرهنگی اجتماعی بین هر دو گروه می‌شود» (بری^۲، ۲۰۰۵: ۶۹۹) و «نظریه‌های فرهنگ‌سازی توضیح می‌دهد که چگونه، چرا و تا چه حد، جوامع قومی فرهنگ اجدادی خود را حفظ می‌کنند، فرهنگ کشور میزبان را پذیرفته یا فرهنگ جدیدی را نشان می‌دهند که متفاوت از فرهنگ اجدادی و کشور میزبان است» (دی^۳ و همکران، ۲۰۱۷).

از دیگر عواملی که بر هویت و ابعاد فرهنگی مهاجران در فضای سایبر اثرگذار است، انواع اجتماعات مجازی و تأثیرات ارتباط بین مهاجران در این گروه‌های مجازی بر یکدیگر است. در این خصوص، می‌توان به نظریه تماس بین‌گروهی آلپورت^۴ اشاره کرد. «نظریه تماس بین‌گروهی یکی از نظریه‌های پیشرو است که به کاهش درگیری‌های بین‌گروهی می‌پردازد. نظریه تماس که توسط آلپورت (۱۹۵۴) معرفی شد، معتقد است که تماس بین گروهی کلیشه‌ها را از بین می‌برد و نگرش‌های دوستانه را ایجاد می‌کند. تغییر نگرش در دو سطح زمانی اتفاق می‌افتد که یکی از اعضای گروه با یکی از اعضای گروه دیگر ملاقات کند. در سطح اول، کلیشه‌های منفی ممکن است با نظر مثبت بیشتری در مورد یک فرد خاص جایگزین شود.

1. Acculturation
2. Berry
3. Dey
4. Allport, G. W

در سطح دوم، این تغییر نگرش مثبت ممکن است شامل افراد گروه به طور کلی شود» (لیسیتسا، ۲۰۱۶). بنابراین تماس‌های بین گروهی و مزیت این تماس که به کمک فضای مجازی بین مهاجران ایجاد می‌شود، می‌تواند با کاهش اختلاف‌ها، بر پیوستگی و یکپارچگی بیشتر بین آنها کمک کند و این امر بر ایجاد و احیای هویت‌ها و فرهنگ‌های مشترک بین آنها اثرگذار باشد.

با توجه به ابعاد و مفاهیم بیان‌شده می‌توان در فرایند مهاجرت ایرانیان، برای دیجیتال دایاسپورای ایرانی نقش و کارکرد ویژه و قابل توجهی در نظر گرفت که علاوه بر نقش آن در ارتباطات فراملی مهاجران با سرزمین مادری و جامعه میزبان خود، در زمینه بازنمایی ابعاد گوناگون هویتی و ادغام و فرهنگ‌پذیری مهاجران ایرانی با مقاصد مهاجرتی آنها، می‌تواند دارای کارکردی اثرگذار باشد.

روش پژوهش

با توجه به هدف اصلی پژوهش و مفاهیم نظری بیان‌شده، برای مطالعه ابعاد و رویکردهای تحقیقات صورت گرفته درخصوص کنش‌گری مهاجران ایرانی در فضای مجازی، از روش «فرا ترکیب»^۲ استفاده می‌کنیم. این اصطلاح روش‌شناختی، به روش «فرا تحلیل»^۳ داده‌های کیفی اشاره دارد. به عقیده سندلوسکی^۴ و باروسو^۵ (۲۰۰۶) و تیمولاک^۶ (۲۰۰۹) «فرا تحلیل کیفی» در واقع، به تلفیق و ترکیب پژوهش‌های کیفی انجام‌شده در حوزه مشخص موردنظر و به دست آوردن نتایج تفسیری جدید از این ترکیب اشاره دارد.

«فرا تحلیل کیفی درصدد است تا با یکپارچه کردن و ترکیب نظریه‌ها، روش‌ها و یافته‌های پژوهش‌های انجام گرفته، عناصر اساسی آن پژوهش‌ها را کشف کرده و نتایج و جهت‌گیری‌های کلی آنها را در قالب جدیدی مفهوم‌سازی کند و در نهایت، به تفسیر و تبیین آن عناصر و یافته‌ها بپردازد» (محمدی و همکاران، ۱۳۹۵: ۹۱).

1. Lissitsa
2. Meta-synthesis
3. Meta analysis
4. Sandelowski, M
5. Barroso, J
6. Timulak

«طبق نظر (تراهن، ۱۹۹۳) واژه فراتحلیل به شماری از روش‌ها اشاره دارد که نکات زیر در آنها مشترک است: پرسشی برای پژوهش انتخاب می‌شود که در مورد آن حجم انبوهی از داده‌های تجربی وجود داشته باشد، کاوش جامعی در متون و منابع برای یافتن مطالعات تجربی مربوط به موضوع انجام می‌گیرد، این مطالعات سپس از لحاظ جنبه‌های مختلف روش‌شناختی، تحلیل و رمزگذاری می‌شوند؛ از روی یافته‌های عددی گزارش‌های مطالعات، اندازه اثرات محاسبه می‌شود؛ این اثرات برای حصول یک نتیجه کلی ترکیب و سپس این نتایج براساس جنبه‌های رمزگذاری شده مطالعه، تحلیل می‌شوند تا معلوم گردد چه جنبه‌هایی اثر پایدار بر روی یافته‌های مطالعه داشته‌اند» (شفیعی و زارع، ۱۳۹۸: ۶۱).

جامعه آماری این پژوهش، تحقیقات و پژوهش‌های انجام‌شده در بیست سال اخیر درخصوص مهاجران پراکنده ایرانی در فضای مجازی و ارتباط و کنش‌گری ایرانیان مهاجر در این فضای مجازی است. با ارزیابی پایگاه‌های علمی معتبر داخلی و بین‌المللی «نظیر ایران داک»، «پرتابل جامع علوم انسانی»^۲، «پایگاه مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی»^۳، «وب‌آف‌ساینس»^۴، «اسکوپوز»^۵، «وایلی»^۶ و... و با روش نمونه‌گیری هدفمند، مهمترین تحقیقات و پژوهش‌های انجام‌شده درخصوص مهاجران پراکنده ایرانی در فضای مجازی شناسایی شد و با روش فرا تحلیل پژوهش‌های کیفی، مورد مطالعه و تحلیل قرار گرفتند. با توجه به این موضوع که مهاجران در فضای مجازی (دیجیتال دایاسپورا) به‌عنوان مفهومی جدید در دهه‌های اخیر وارد مطالعات ارتباطی و گروه‌های مهاجران پراکنده شده است، تحقیقات و پژوهش‌های متعدد و گسترده‌ای درخصوص مهاجران ایرانی در فضای مجازی صورت نگرفته است. با مطالعه مجموع تحقیقات انجام شده، ۱۳ تحقیق شاخص برای مطالعه و تحلیل مطابق جدول زیر شناسایی و انتخاب شدند:

1. Trahan

۲. به نشانی <http://ensani.ir/fa>

۳. به نشانی <https://www.sid.ir>

4. Web of Science

5. Scopus

6. Wiley

مهاجران پراکندهٔ ایرانی در فضای مجازی؛ فرا تحلیلی کیفی بر مفاهیم و رویکردها

جدول شمارهٔ ۱: معرفی پژوهش‌های مورد تحلیل

شماره پژوهش	نام پژوهشگران	عنوان تحقیق	زمان تحقیق
۱	مارک گراهم ^۱ ، شهرام خسروی ^۲	بازترتیب عمومی و خصوصی در فضای مجازی ایران: هویت، سیاست و بسیج	۲۰۰۲
۲	ماتیس وندن بوس ^۳ ، لیزا نل ^۴	مرزهای سرزمینی در فضای مجازی: شبکه‌های فراملی برخط و فضای واقعی مهاجران ایرانی و ترک کرد در هلند	۲۰۰۶
۳	ماتیس وندن بوس	نقاط شاخص «بی سرزمینی»: تأملی بر سطح شبکه‌های فرامنتی و فراملی هلندی- ایرانی	۲۰۰۶
۴	جانث الکسانیان ^۵	شعر و جدل‌ها: بیان ادبی ایران در عصر دیجیتال	۲۰۰۸
۵	هاله قرشی ^۶ و کیس بوترسما ^۷	«مهاجران پراکندهٔ ایرانی» و رسانه‌های جدید: از اقدام سیاسی تا کمک‌های بشردوستانه	۲۰۰۹
۶	دنیا علی‌نژاد ^۸	نگاشت وطن از طریق فضاهای مجازی: تجسم فراملی و وبلاگ‌نویسان ایرانی مهاجران پراکنده	۲۰۱۰
۷	دنیا علی‌نژاد	مکان‌یابی خانه در عصر دیجیتال: مطالعهٔ موردی قوم‌نگارانهٔ ایرانیان آمریکایی نسل دوم در لس‌آنجلس و استفادهٔ آنها از رسانه‌های اینترنتی	۲۰۱۳
۸	ساناز نصری‌پور ^۹	زنان ایرانی و سیاست وب‌سایت‌های دیاسپوریک در عصر دیجیتال	۲۰۱۶
۹	فرح‌ناز باقری	مطالعهٔ خوداظهاری هویت زنان مهاجر ایرانی در فیس‌بوک	۲۰۱۷
۱۰	ساحل فرش بافت شاکر ^{۱۰}	مطالعهٔ ارتباطات فراملی در میان زنان مهاجر ایرانی در استرالیا	۲۰۱۷

1. Graham, Mark
2. Khosravi, Shahram
3. Van den bos, Matthijs
4. NELL, LIZA
5. Alexanian, Janet
6. Ghorashi, Halleh
7. Boersma, Kees
8. Alinejad, Donya
9. Nasirpour, Sanaz
10. Farshbaf Shaker, S

شماره پژوهش	نام پژوهشگران	عنوان تحقیق	زمان تحقیق
۱۱	صمد زارع ^۱	وبلاگ نویسان ایرانی دیاسپوریک و نمایش مجازی هویت های فرهنگی	۲۰۱۸
۱۲	صمد زارع	همزیستی مجازی در یک جامعهٔ وبلاگ ایرانی دیاسپوریک	۲۰۱۸
۱۳	سارا نیکخواه ^۲ ، آنجلا پی موریلو ^۳ ، آلیسون لی یانگ ^۴ و اندرو دی میل ^۵	آمدن به آمریکا: استفادهٔ ایرانیان از تلگرام برای جستجوی اطلاعات مهاجرت	۲۰۲۰

در ادامه و با روش فرا تحلیل کیفی، هر یک از مقالات از نظر پرسش موردنظر تحقیق، روش‌شناسی به‌کارگرفته‌شده، مبانی و مفاهیم نظری و همچنین مهمترین نتایج به‌دست‌آمده مورد تحلیل و ارزیابی قرار می‌گیرند.

یافته‌های پژوهش

۱- سیمای کلی تحقیقات انجام شده

با توجه به جامعهٔ آماری پژوهش، می‌توان گفت اکثریت تحقیقات انجام‌شده در حوزهٔ مهاجران در فضای مجازی ایرانی، در خارج از کشور صورت گرفته و به این حوزهٔ مطالعاتی از سوی محققان داخل کشور توجه چندانی نشده است. در بیگ نگاه، می‌توان سیمای کلی تحقیقات انجام‌شده را در جدول شمارهٔ ۲، به این شرح بیان کرد:

جدول شمارهٔ ۲: سیمای کلی تحقیقات انجام‌شده

شمارهٔ پژوهش	محل نگارش پژوهش	رشتهٔ تحصیلی محققان	نوع پژوهش	هدف یا سؤال اصلی پژوهش
۱	سوئد	انسان‌شناسی اجتماعی ^۶	مقاله	نقش فضای مجازی در ترسیم مجدد مرزهای عمومی و خصوصی و برخی از پیامدهای آن

- Zare, S
- Nikkhah, S
- P. Murillo, A
- Leigh Young, Alyson
- D. Miller, A
- Social Anthropology

مهاجران پراکنده ایرانی در فضای مجازی؛ فرا تحلیلی کیفی بر مفاهیم و رویکردها

شماره پژوهش	محل نگارش پژوهش	رشته تحصیلی محققان	نوع پژوهش	هدف یا سؤال اصلی پژوهش
۲	هلند	علوم اجتماعی ^۱	مقاله	تأثیر رسانه‌های جدید در قلمروزدایی و فراملی‌گرایی مهاجران ایرانی و کردی-ترکی در هلند
۳	هلند	علوم اجتماعی	مقاله	مطالعه روابط متقابل زمینه‌های برخط و فضای واقعی در الگوهای جمعی هلندی-ایرانی
۴	امریکا	مردم‌شناسی ^۲	مقاله	مطالعه سایت‌های ایرانیان مهاجر امریکا به‌عنوان یک منبع تولید محتوا در راستای بیان از خود
۵	هلند	مردم‌شناسی	مقاله	مطالعه چگونگی ساخت و دگرگونی روایت‌های هویت مهاجران در شبکه‌های مجازی ایرانی
۶	هلند	مطالعات رسانه و فرهنگ ^۳	مقاله	وبلاگ‌نویسان مهاجر ایرانی در وبلاگ‌های ایرانی مهاجران پراکنده، چگونه فضاهای فراملی برخط را ایجاد و اشغال می‌کنند؟
۷	هلند	مطالعات رسانه و فرهنگ	مقاله	مطالعه چگونگی تعامل فرزندان ایرانیان مهاجر با رسانه‌های اینترنتی در فرایندهای شکل‌گیری هویت
۸	استرالیا	علوم سیاسی ^۴	مقاله	چگونه وبسایت‌های مهاجران پراکنده به فعالان حقوق زنان در رسیدگی به مسائل زنان و حمایت از وضعیت زنان در ایران کمک می‌کنند؟
۹	ایران	علوم ارتباطات اجتماعی ^۵	پایان‌نامه کارشناسی ارشد	زنان ایرانی پس از مهاجرت، چه تصویری از هویت خود در شبکه اجتماعی فیسبوک ارائه می‌کنند؟
۱۰	استرالیا	ارتباطات و هنر	مقاله	چگونه زندگی در محیط‌های ارتباطی مختلف می‌تواند روی شیوه‌های ارتباطی فراملی تأثیر بگذارد؟
۱۱	چین	زبان‌شناسی کاربردی ^۶	مقاله	مطالعه مفهوم آگاهی در مهاجران پراکنده ایرانی و روشی که ایرانیان مهاجران در فضای مجازی هویت‌های فرهنگی خود را تمرین کنند

1. Social Science
2. Anthropology
3. Media and Culture Studies
4. Political Sciences
5. Social Communication Sciences
6. Applied Linguistics

شماره پژوهش	محل نگارش پژوهش	رشته تحصیلی محققان	نوع پژوهش	هدف یا سؤال اصلی پژوهش
۱۲	چین	زبان‌شناسی کاربردی	مقاله	مطالعه جامعه مجازی وبلاگ‌نویسان مهاجران ایرانی مقیم استرالیا
۱۳	امریکا	مطالعات انسان‌شناسی-علم اطلاعات ^۲	مقاله	مطالعه نحوه استفاده مهاجران ایرانی از تلگرام برای مدیریت شیوه‌های اطلاعات مهاجرتی

با ارزیابی اهداف و پرسش‌های پژوهش‌های انجام‌شده، می‌توان مشاهده کرد که رشته تحصیلی محققین درخصوص موضوع مهاجران در فضای مجازی، در حوزه‌های مختلف علوم اجتماعی چون ارتباطات، انسان‌شناسی، زبان‌شناسی، علم اطلاعات و علوم سیاسی بوده است که ماهیت بینارشته‌ای بودن این حوزه مطالعاتی را آشکار می‌کند.

۲- ملاحظات روش‌شناختی

با مطالعه نمونه پژوهش، می‌توان اطلاعات روش‌شناختی آنها را مطابق جدول زیر به این شرح بیان کرد:

جدول شماره ۳: روش‌شناسی تحقیقات انجام‌شده

شماره پژوهش	روش‌شناسی	روش نمونه‌گیری	نمونه مورد مطالعه
۱	۳ روش: ۱- قوم‌نگاری مجازی ۲- مصاحبه ۳- مشاهدات میدانی	هدفمند	- مشاهده میدانی در میان جوانان مهاجر ایرانی در استکهلم، لس‌آنجلس و تهران طی دوره ۱۹۹۴ تا ۲۰۰۱ - مصاحبه با سازندگان سایت‌های اینترنتی، سردبیران روزنامه‌های برخط، و صاحبان کافی‌نت‌ها در تهران - مشاهدات میدانی و مطالعه ۱۵۰ سایت شناسایی‌شده شامل سایت‌های خبری، سیاسی، تبلیغات شخصی، تجاری، و سایت‌های اقلیت از جمله گروه‌های قومی و اقلیت‌های جنسی از سال ۱۹۹۷
۲	۲ روش: ۱- تحلیل محتوای کمی ۲- مصاحبه	نمونه‌گیری تصادفی و هدفمند - جستجوی اینترنتی و مشاهده تصادفی	- مصاحبه با ۲۱ نفر از مهاجران ایرانی و کردهای ترکیه در هلند - تحلیل محتوای کمی ۷۲ وب سایت ایرانی-هلندی از سال ۲۰۰۳ تا ۲۰۰۴

1. Human-Centered Computing
2. Information Science

شماره پژوهش	روش‌شناسی	روش نمونه‌گیری	نمونه مورد مطالعه
۳	تحلیل شبکه با روش تجزیه و تحلیل هابیرلینک ^۱	نمونه‌گیری هدفمند	تحلیل ۶۹ سایت ایرانی- هلندی از ۱۰ سپتامبر ۲۰۰۳ تا ۲۰ اپریل ۲۰۰۴
۴	تحلیل محتوای کیفی	نمونه‌گیری هدفمند	تحلیل سایت (Iranian.com)
۵	قوم‌نگاری ^۲	نمونه‌گیری هدفمند	ایرانیان ساکن کالیفرنیا بین سال ۱۹۹۷ تا ۲۰۰۳
۶	تحلیل محتوای کیفی	نمونه‌گیری هدفمند	-مصاحبهٔ برخط با ۱۵ وبلاگ نویسان ایرانی خارج از ایران بین ماه‌های می ^۳ تا آگوست ^۴ ۲۰۰۶ -تحلیل محتوای ۲۵ وبلاگ متعلق به ایرانیان خارج از ایران
۷	قوم‌نگاری	نمونه‌گیری هدفمند	قوم‌نگاری ایرانی- آمریکایی نسل دوم در لس‌آنجلس
۸	۳ روش: ۱-تنتوگرافی ^۵ (مردم‌نگاری تحت وب) ۲-مصاحبه عمیق ^۶ ۳-تحلیل محتوای کیفی	نمونه‌گیری هدفمند	- مصاحبهٔ عمیق با ایرانیان خارج از کشور فعال در وبسایت‌های مربوط به حوزهٔ حقوق زنان - مصاحبهٔ عمیق با فعالان حقوق زنان ایرانی خارج از ایران - تحلیل محتوای ۱۰ وبسایت داباسیوریک ایرانیان مستقر در امریکای شمالی و اروپا
۹	تحلیل مضمون ^۷	نمونه‌گیری هدفمند	تحلیل مضمون صفحهٔ فیس‌بوک ۴۰ زن مهاجرت‌کرده از ایران
۱۰	مصاحبهٔ عمیق	نمونه‌گیری هدفمند	مصاحبه با زنان مهاجر ایرانی در استرالیا
۱۱	دو روش: - نظریه زمینه‌ای ^۸ (گلاسر) و استراوس - تحلیل گفتمان	نمونه‌گیری هدفمند	تجزیه و تحلیل گفتمان ۴۰ وبلاگ با تمرکز بر وبلاگ «جمعه برای زندگی» ^۹
۱۲	تحلیل گفتمان	نمونه‌گیری هدفمند	تحلیل گفتمان ۴۴ وبلاگ ایرانیان مقیم استرالیا

1. Hyperlink
2. Ethnography
3. May
- 4 August
- 5 Netnography
- 6 In-depth interview
- 7 Thematic Analysis
- 8 Grounded theory
- 9 Jome'eh Barāy-e Zendegi

شماره پژوهش	روش‌شناسی	روش نمونه‌گیری	نمونه مورد مطالعه
۱۳	تحلیل محتوای کیفی	نمونه‌گیری هدفمند	۳۵ گروه و ۱۰ کانال تلگرامی مربوط به ایرانیان مهاجرت کرده به آمریکا، کانادا، انگلستان و آلمان

۳- مفاهیم نظری مورد توجه و مهمترین نتایج تحقیقات

با مطالعه تحقیقات انجام‌شده و تمرکز برمهمترین مفاهیم نظری مورد توجه در هر یک از آنها، در این قسمت تلاش می‌شود این مفاهیم را به‌صورت خلاصه مورد اشاره قرار دهیم. این مفاهیم نظری و همچنین مهمترین نتایج و دستاوردهای هر یک از پژوهش‌ها به تفکیک در جدول ۴ قابل مشاهده است.

جدول شماره ۴: مهمترین مفاهیم نظری و نتایج تحقیقات

شماره پژوهش	مهمترین مفاهیم نظری	مهمترین نتایج تحقیق
۱	- نظریه سرمایه از بوردیو ^۱ - نظریات «هاوارد رانگولد» ^۲ درخصوص فضای مجازی و مفاهیم «وضعیت زندگی جمعی دموکراتیک» ^۳ و «بازارچه الکترونیک» ^۴	- تأثیر فضای مجازی بر طیف گسترده‌ای از پدیده‌هایی چون سانسور، ارتباطات بین‌نسلی، شکل‌گیری هویت، تمایلات جنسی، احساس تعلق، اشکال مکان و سرمایه نمادین. - به طرز متناقضی، غنا و تنوع ایده‌ها و نظرات در فضای مجازی ایران ممکن است ایده وجود یک مهاجران پراکنده ایرانی را تضعیف کند. - بسیاری از نوشته‌های ایرانی در اینترنت، آن را راهی برای مبارزه با محصور کردن عقاید در حوزه‌های خصوصی و غیرقابل دسترس می‌دانند. - یک روند قابل توجه در بین ایرانیان در شبکه مجازی، تأکید بیشتر بر فردیت آنهاست.
۲	- نظریه جامعه شبکه‌های کاستلز و عصر اطلاعات	- فراملی‌گرایی و رسانه‌های جدید نیازی به گسترش یا انحلال هویت جغرافیایی یا اتصال فیزیکی ندارند، بلکه ممکن است آن را تقویت کنند. - زندگی برخط مهاجران نسل اول اغلب گسترش شبکه‌های فضای واقعی را نشان می‌دهد، اما برای نسل دوم اغلب این شبکه‌ها جوامع برخط تا حدی مستقل تشکیل می‌دهد که بر هویت‌های پیوندی تمرکز می‌کنند. - روابط نسل و رسانه برای کردهای ترکیه و ایرانیان در هلند متفاوت است. - فضای مجازی هلندی- ایرانی الگوهای جمعی فضای واقعی را منعکس می‌کند و روابط ملی در آنها قوی از روابط فراملی است؛

- 1 Bourdieu, Pierre
- 2 Rheingold, Howard
- 3 The atrophied state of democratic communal life
- 4 Electronic agora

شماره پژوهش	مهمترین مفاهیم نظری	مهمترین نتایج تحقیق
۳	- نظریات مربوط به تحلیل شبکه - مفهوم «دیجیتالی بودن» از «نگرو پونت» ^۲	- پیوندهای ملی نسبتاً مهم هستند و پیوندهای فراملی، به دور از «زمین‌زدایی»، از الگوهای ملی برای توزیع بخشی خود پیروی می‌کنند و مرزهای دولت-ملت، بر تعامل مجازی سنگینی می‌کند. - در سطوح ملی، پیوندهای اقتصادی بیشتر مورد توجه قرار گرفتند و در سطوح پیوندهای فرا ملی، مسائل سیاسی توجه بیشتری را به خود اختصاص داده‌اند. - در هر دو سطح ملی و فراملی، مسائل مذهبی مورد توجه بسیار کمی قرار گرفته است.
۴	- مفاهیم بازنمایی هویت در فضای مجازی؛ - نظریه «جامعه تصویری» ^۳ از اندرسون؛ - تعریف و ابعاد مفهوم عموم ^۵ از «ماسکل وارنر» ^۶ - نظریه کالان ^۷ شهر از سیمسل ^۸	- سایت مهاجران ایرانی ساکن امریکا (Iranian.com) به‌عنوان نوعی جامعه مجازی عمل کرده است، جامعه‌ای که نیازهای مهاجران ایرانی را که با احساس آوارگی و اشتیاق روبرو هستند تأمین کرده است.
۵	- مفاهیم مربوط به جهانی‌شدن و تأثیر فناوری‌های نوین ارتباطی بر آن؛ - مفاهیم جامعه شبکه‌ای و ویژگی‌های آن	- منابع فناورانه جدید به گروه‌های مهاجران ایرانی کمک می‌کنند تا روابط مجازی تعبیه‌شده‌ای ایجاد کنند که فراتر از دولت‌ها و مرزها باشد. - ارتباطات فراملی همچنان می‌تواند توسط دولت-ملت‌ها به چالش کشیده شود.
۶	- نظریه جامعه شبکه‌ای کاستلز و عصر اطلاعات - مفهوم «تجسم فراملی» ^۹ و نظریات رینگلد ^{۱۰} در این خصوص - مفاهیم و نظریات هاردی ^{۱۱} درخصوص بدن و جسمیت در فضای اینترنت	- مهاجران پراکنده به شدت به تجربه تجسم یافته در ساختن فضاهای فراملی و نه تنها بر پیوندهای روانی و خاطرات تکیه می‌کنند. - اعضای نسل دوم مهاجران پراکنده ایرانی، انواع منحصربه‌فرد پیوندهای تجسم‌یافته با «خانه» را از طریق جستجوی آشکار خود برای اصالت، به نمایش می‌گذارند. - هویت‌های مهاجران پراکنده و احساسات سرزمین مادری، در فضای برخط بی‌مکان و بی‌اصطکاک با عنصر مکان نیستند - مفاهیم مربوط به قلمرو زدایی/ قلمروی مجدد مهاجران بیان می‌کند که افراد به طور پویا در مورد تغییر هویت‌های ملی در رابطه با سرزمین‌های خاص مذاکره می‌کنند.

- 1 Being digital
- 2 Negroponte, N
- 3 Imagined Communities theory
- 4 Anderson, Benedict
- 5 public
- 6 Warner, Michael
- 7 The Metropolis theory
- 8 Simmel, Georg
- 9 transnational embodiment^۱
- 10 Rheingold, H
- 11 Hardey, M

شماره پژوهش	مهمترین مفاهیم نظری	مهمترین نتایج تحقیق
۷	<p>- مباحث حمید نفیسی درخصوص هویت تبعیدی‌های دور از وطن</p> <p>- نظریهٔ «جغرافیای پست‌مدرن»^۱ از «دیوید مورلی»^۲</p> <p>- مفهوم «سکونت»^۳ از سارا احمدی^۴</p>	<p>- رسانه‌های اینترنتی کمک می‌کند تا بخشی از احساسات مربوط به خانه‌های پدری (واقع در محله‌های ایرانی در آمریکا) که قبل از بلوغ مهاجران نسل دوم در آنها زندگی می‌کردند، در محیط‌های جدید جغرافیایی تثبیت شود.</p> <p>- از طریق ترکیبی از ارتباطات صمیمی، خودبازنمایی عمومی و همگرایی با سایر کاربردهای رسانه‌های، رابطهٔ نسل دوم با نسل اول با ترکیبی از تداوم و گسست مشخص می‌شود.</p> <p>- رسانه‌های اینترنتی هم از طریق تغییر و هم از طریق تثبیت معانی مکان به‌عنوان بخشی از مذاکرات نسل دوم دربارهٔ آمریکایی بودن ایرانی‌ها در مکان‌بایی نقش دارند.</p>
۸	<p>- نظرات «آرونز مل»^۵ درمورد فرصت‌بخشی عصر دیجیتال به زنان</p> <p>- مفاهیم درخصوص نقش عصر دیجیتال بر کنش‌گری‌های سیاسی و اجتماعی زنان در ایران</p>	<p>- وب‌سایت‌ها با ایجاد ارتباط بین افراد در داخل و خارج از ایران، نگرانی‌های مهاجرت و مسائل بحث برانگیز آن را برطرف می‌کنند.</p> <p>- برخی از وب‌سایت‌ها به‌عنوان یک شبکهٔ فراملی و رابط بین فعالان حقوق زنان در خارج از کشور و داخل ایران عمل می‌کنند.</p>
۹	<p>- نظریهٔ «بازنمایی»^۶</p> <p>- مفهوم هویت بازاندیشی‌گیدنز^۷؛</p> <p>- نظریهٔ «کنش متقابل نمادین»^۸ از «هربرت مید»^۹؛</p> <p>- نظریهٔ هویت اجتماعی^{۱۰} از تاجفل^{۱۱}</p>	<p>- ده مفهوم تروما، دغدغه‌های فمینیستی، انگاره‌های جغرافیایی، انگاره‌های فرهنگی، انگاره‌های سیاسی، دوگانه مهاجر-خانواده، جهان اخلاقی، ملی‌گرایی، اسطوره مهاجرت و بی‌پروایی^{۱۲} محورهای اصلی روایت‌های زنان مهاجر ایرانی در فیس‌بوک است.</p> <p>- دو عنصر «هویت جنسیتی» و «هویت سیاسی» بیش از سایر عناصر توسط زنان مهاجر ایرانی بازنمایی‌شده و «بازاندیشی در نقش‌های جنسیتی» مهم‌ترین تغییرات هویتی زنان مهاجر ایرانی پس از مهاجرت آنان است.</p>

- 1 postmodern geographies
- 2 Morley, David
- 3 habitation
- 4 Ahmed, Sarah
5. Mele, Aarons
6. Representation Theory
7. Giddens, A
8. Symbolic interaction
9. Herbert Mead, G
10. Social identity theory
11. Tajfel, Henri

مهمترین نتایج تحقیق	مهمترین مفاهیم نظری	شماره پژوهش
<p>- مهاجران ایرانی در استرالیا و اعضای خانواده‌شان در خارج از کشور، شیوه‌های ارتباطی نوآورانه‌ای را توسعه داده‌اند.</p> <p>- مهاجرت اعضای خانواده، تجربه‌ی افرادی را که هنوز در ایران زندگی می‌کنند، تغییر داده است.</p>	<p>- مفاهیم مربوط به تأثیر فناوری‌های نوین ارتباطی در پیوندهای مهاجران با یکدیگر چون «حضور مشترک مجازی»^{۱۰} مجازی از کمیتو^{۱۱}، «حضور متصل»^{۱۲} و «حضور مشترک در محیط»^{۱۳} از مدیانو^{۱۴}، «صمیمیت مجازی»^{۱۵} از ندلکو^{۱۶} و وایز^{۱۷}، جوامع مجازی^{۱۸} از ویلدینگ^{۱۹}</p>	۱۰
<p>- وبلاگ‌ها فرصتی بی‌نظیر برای وبلاگ‌نویسان ایرانی مهاجر فراهم می‌کند تا بتوانند با هم جمع شوند و هویت‌های فرهنگی خود را تمرین کنند.</p> <p>- دوره‌ی مجازی برای گروهی از وبلاگ‌نویسان ایرانی مهاجر به‌عنوان یک جامعه‌ی عملی، عمل می‌کند که به اعضای دامنه، عضویت و تعهد می‌دهد.</p>	<p>- نظریات برینکرووف^{۱۱} در مورد مهاجران در فضای مجازی؛</p> <p>- مفهوم «احساس مرزی»^{۱۲} برای مهاجران از کلیفور^{۱۳}</p>	۱۱
<p>اهمیت وبلاگ‌ها را در ایجاد شبکه‌های نزدیک برای ایرانیان خارج از کشور.</p>	<p>- مفهوم «جامعه‌ی مجازی»^{۱۴} از رینگولد^{۱۵}؛</p> <p>- مفهوم «جامعه‌ی برخط»^{۱۶} از هرینگ^{۱۷}؛</p> <p>- مفهوم «زیستگاه مجازی»^{۱۸} از جونز^{۱۹}؛</p>	۱۲

1. Virtual co-presence
2. Komito, L
3. Connected presence
4. Ambient co-presence
5. Madianou, M
6. Virtual intimacies
7. Nedelcu, M
8. Wyss, M
9. Virtual communities
10. Wilding, R
11. Brinkerhoff, J. M
12. Liminal feeling
13. Clifford, J.
14. Virtual community
15. Rheingold, H.
16. online community
17. Herring, S. C
18. Virtual settlement
19. Jones, Q

مهمترین نتایج تحقیق	مهمترین مفاهیم نظری	شماره پژوهش
- نقش حیاتی تلگرام برای ایرانیان در تمام مراحل مهاجرت، عمدتاً در مرحله قبل از مهاجرت. - ویژگی‌های منحصر به فرد تلگرام به عنوان یک محیط جستجوی اطلاعات مهاجرت برای ایرانیان.	- مفاهیم مربوط به «جستجوی اطلاعات برخط»؛ - بیان «مدل‌های نیازهای اطلاعاتی در اسکان مهاجران»؛	۱۳

با توجه به مهم‌ترین نتایج و یافته‌های تحقیقات انجام شده در خصوص مهاجران پراکنده ایرانی در فضای مجازی، مشخص می‌شود که با گسترش و غنا بخشی ارتباطات میان‌فردی بین مهاجران که به کمک فضای سایبر و رسانه‌های مختلف اجتماعی در فضای مجازی، در میان اجتماعات برخط مهاجران پراکنده ایرانی ایجاد شده است، سرمایه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مهاجران ایرانی افزایش یافته است و این اجتماعات برخط امکانات ارتباطی و اطلاعاتی ویژه و کاربردی برای مهاجران پراکنده ایرانی در فضای مجازی فراهم کرده‌اند. از دیگر سو، در کلیه این تحقیقات، بر نتایج مثبت این امکانات و تأثیرات تأکید شده است و نتایج منفی و ناپهنجاری در این تحقیقات به چشم نمی‌خورد. دلیل این امر به نظر می‌رسد رویکرد و پارادایم مثبتی است که در نگاه محقق وجود داشته است که سبب شده است این ابعاد محتمل منفی را مورد توجه و مطالعه قرار ندهند. استفاده خلاقانه از امکانات فضای سایبر و تلاش برای از بین بردن موانع ارتباطاتی که در اجتماعات پراکنده مهاجران ایرانی در خصوص ارتباطات میان‌فردی آنها با یکدیگر در کشور میزبان و یا سرزمین مادری آنها وجود دارد، در بیشتر این نتایج به چشم می‌خورد. در واقع، مهاجران ایرانی تلاش کرده‌اند با کمک ظرفیت‌های خاص فضای مجازی، پیوندهای هویتی و فرهنگی خویش را با ایجاد ارتباطات نزدیک و بیشتر با یکدیگر در کشور میزبان و همچنین با سرزمین مادری خویش تمرین کنند. این در حالی است که با نگاهی دیالکتیکی، خاص و متفاوت بودن اجتماعات بر خط مهاجران ایرانی که در امتداد اجتماعات واقعی آنها قرار دارد، در چندین تحقیق مورد اشاره قرار گرفته است. این خاص بودگی را می‌توان از منظر وجود فضای مبهم و غیر شفاف اجتماعات برخط مهاجران پراکنده ایرانی و برجسته بودن عنصر فردیت و فردگرایی در میان آنها جستجو کرد.

1. Information seeking online
2. Model of information needs in immigration settlement

موضوع شاخص دیگری که در بیشتر تحقیقات صورت گرفته در جوامع مهاجرین پراکنده ایرانی مشهود است، اهمیت عنصر جغرافیا و مکان در فضاهای مجازی و کنش‌گری‌های هویتی و فرهنگی مهاجرین ایرانی است. این اهمیت عنصر مکان را در ۳ موضوع و بخش می‌توان مدنظر قرار داد. اول، اهمیت مکان‌های فیزیکی در سرزمین مادری و تأثیر آنها در هویت ایرانیان مهاجر و نقش این تجربیات فیزیکی و مشترک در پیوندهای هویتی و فرهنگی مهاجرین ایرانی در سرزمین میزبان آنهاست. نکته دوم اهمیت مکان‌های فیزیکی در سرزمین میزبان است که در نقل مکان‌های داخلی مهاجران در سرزمین میزبان است که یک عامل اثربخش در هویت‌ها و وابستگی‌های فرهنگی مهاجران بوده است. نکته و عامل سوم که در ذیل اهمیت مکان، محیط و جغرافیا وجود دارد، نقش ملموس و اثرگذار دولت-ملت‌ها چه از سوی کشور میزبان و چه از سوی سرزمین مادری در کنش‌گری مهاجران پراکنده ایرانی در فضای مجازی و ابعاد هویتی و فرهنگی آنها است. باوجود فرامکانی و فرازمانی بودن ارتباطات مجازی، این فضاهای مجازی از محیط‌های حقیقی تأثیر پذیر هستند و نمی‌توان دوگانگی ساده و مشخصی را بین اجتماعات برخط مهاجرین پراکنده ایرانی و این اجتماعات در فضای حقیقی در نظر گرفت و این دو محیط را از یکدیگر تفکیک کرد.

با توجه به نتایج تحقیقات به‌دست‌آمده، می‌توان مهمترین ویژگی‌ها و شاخص‌های کنش‌گری مهاجران پراکنده ایرانی در فضای سایبر و اجتماعات برخط آنها را در موارد زیر برشمرد:

- ❖ مطالعه روایت‌ها و شیوه‌های بیان از خود مهاجران ایرانی در فضای مجازی؛
- ❖ مطالعه شیوه‌های بازنمایی هویت و تأثیرات هویتی مهاجران در فضای مجازی بر مهاجران ایرانی؛
- ❖ نقش مهاجران در فضای مجازی در افزایش کنش‌گری‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مهاجران ایرانی در داخل ایران؛
- ❖ نقش مهاجران در فضای مجازی در فراملی‌گرایی و کمک به تعامل ارتباطی بیشتر ایرانیان داخل کشور با مهاجران ایرانی خارج از کشور؛

مهاجران پراکنده ایرانی در فضای مجازی؛ فرا تحلیلی کیفی بر مفاهیم و رویکردها

- ❖ اهمیت مکان، محیط و جغرافیا و مرزهای ملی، در مباحث مربوط به هویت و گفتمان‌های ملی و فراملی در میان مهاجران پراکنده ایرانی که براساس آن می‌توان گفت این مهاجران در فضای مجازی، الگوهای ملی و پیوندهای فراملی را شکل می‌دهند؛
- ❖ وجود تنوع، ابهام و فردیت‌گرایی در مهاجران در فضای مجازی ایرانی؛
- ❖ اهمیت و تأثیرپذیری محیط فضای واقعی بر فضای برخط مهاجران در فضای مجازی ایرانی به گونه‌ای که فضاهای برخط بازتابی از فضاهای واقعی آن هستند؛
- ❖ هویت امری پویا است و ابعاد هویتی مهاجران پراکنده ایرانی در فضای مجازی، امری قابل بحث است که از سوی مهاجران دنبال و مذاکره می‌شود؛
- ❖ مهاجران در فضای مجازی به‌عنوان یک جامعه برای مهاجران ایرانی عمل می‌کند؛
- ❖ ایرانیان به‌صورت چشمگیر و خلاقانه‌ای از ظرفیت رسانه‌های اجتماعی در فضای مهاجران در فضای مجازی برای امر مهاجرت و مسائل مربوط به آن استفاده و بهره‌برداری می‌کنند.

نتیجه‌گیری

در این مقاله، تلاش کردیم در ابتدا مفهوم و اصطلاح نوین «مهاجران در فضای مجازی» را توضیح دهیم و ابعاد و شاخص‌های این مفهوم را در عصر جهانی شدن، سامانه‌های نوین ارتباطی در فضای مجازی و جامعه شبکه‌ای مورد کنکاش قرار دهیم. در ادامه و با تمرکز بر رسانه‌های اجتماعی و جوامع مجازی مهاجران پراکنده دور از وطن، بر آن شدیم نقش، جایگاه و کارکرد رسانه‌های اجتماعی مهاجران در فضای مجازی را مورد تحلیل قرار دهیم. از دیگر سو، با توجه به قابلیت و توانایی رسانه‌های اجتماعی در ایجاد انواع گروه‌های اجتماعی برخط و اجتماعات مجازی در فضای مجازی و کنش‌گری مهاجران در آنها، نقش و جایگاه این گروه‌ها و اجتماعات برخط مهاجران در فضای مجازی را بیان و مورد دقت نظر قرار دادیم.

در ادامه این پژوهش کیفی، ضمن تشریح مفهوم و جایگاه اجتماعات برخط مهاجران در فضای مجازی، نقش آنها بر هویت و فرهنگ (به‌عنوان دو شاخص مهم در حوزه مطالعاتی علوم ارتباطات و علوم اجتماعی) مهاجران را مطالعه کردیم. با فرا تحلیل پژوهش‌های انجام‌شده درخصوص مهاجران در فضای مجازی ایرانی، آشکار گردید که این حوزه مطالعاتی از سوی پژوهشگران داخل کشور مورد توجه کافی قرار نگرفته است و می‌توان گفت به نوعی مغفول مانده است؛ حال آن که با توجه به اینکه کشور ایران هم‌زمان جزء ۱۰ کشور اول جهان از نظر نرخ جمعیت مهاجرپذیر و مهاجرفرست است، اهمیت تحقیق و مطالعه بیشتر پژوهشگران در این حوزه مطالعاتی آشکار می‌شود. امید است این حوزه مطالعاتی در آینده، بیشتر مورد تحقیق و پژوهش قرار گیرد.

نتایج نشان داد که حوزه مطالعاتی مهاجران در فضای مجازی، بیشتر از سوی متخصصان حوزه مردم‌شناسی مورد توجه قرار گرفته است. همچنین براساس نتایج پژوهش و از منظر روش‌شناسی، بیشتر از روش مطالعات قوم‌نگاری- چه به‌صورت فضای واقعی، چه برخط- درخصوص کنش‌گری مهاجران ایرانی در فضای مجازی استفاده شده است که این امر تشابه و تناسب این فضای برخط مهاجران در فضای مجازی را با جوامع فضای واقعی نشان می‌دهد. این موضوعی است که در یافته‌ها و نتایج تحقیقات انجام‌شده مورد تحلیل نیز مورد تأیید قرار گرفته است.

با توجه به مفاهیم نظری موردتوجه در تحقیقات انجام گرفته درخصوص مهاجران پراکنده ایرانی در فضای مجازی، مفاهیم و نظریه‌هایی همچون جامعه شبکه‌ای در عصر دیجیتال، هویت‌های گروهی و اجتماعات برخط، نظریات مربوط به بازنمایی، به ویژه بازنمایی هویت، سرمایه اجتماعی و سرمایه دیجیتال، آگاهی دایاسپوریک و... مهمترین و بیشتر مفاهیم نظری موردتوجه در این گروه از مطالعات بوده است که این امر نشانگر تأثیرات ملموس فضای مجازی بر ابعاد هویتی و فرهنگی مهاجران پراکنده ایرانی در عصر جهانی شدن است و پیرو آن، مفاهیمی چون هویت، فرهنگ، قلمرو و مرزبندی‌های دولت- ملت‌ها، مباحث ملی و فراملی و... مورد باز تعریف قرار گرفته‌اند.

از ترکیب مفاهیم نظری حاکم بر تحقیقات انجام‌شده، استدلال می‌شود فضای حاکم و پارادایم غالب نسبت به فناوری‌های نوین ارتباطی و فضای مجازی،

تأکید بر جنبه‌های مثبت و اثرگذار این فناوری‌های نوین ارتباطی بر کنش‌گری مهاجران و توانمندسازی بیشتر شاخص‌ها و سرمایه‌های اجتماعی آنها بوده است و رویکردهایی که تمرکز بر آسیب‌ها و جنبه‌های منفی ممکن این فضاهای مجازی بر مهاجران پراکنده ایرانی داشته باشد، به چشم نمی‌خورد. حال این موضوع قابل‌تأمل است که آیا ابعاد منفی آن مغفول مانده و با از زوایای دیگری می‌توان این ابعاد منفی و آسیب‌رسان را مورد تحقیق و کنکاش قرار داد؛ موضوعی که در چشم‌انداز آینده این مطالعات، می‌توان آنها را مورد تحقیق قرار داد.

همچنین از ترکیب یافته‌های پژوهش‌های انجام شده، نقش ارتباطی فضاهای مجازی مهاجران پراکنده ایرانی در ارتباط با سرزمین مادری آنها قابل توجه است. تحقیقات انجام‌شده نشان می‌دهد که ارتباطی که به کمک بسترهای فضای مجازی بین ایرانیان داخل و خارج از کشور صورت گرفته است، بر توانایی و سرمایه اجتماعی مهاجران ایرانی افزوده است و سبب شده است تا با انواع چالش‌های پیشرو در جامعه میزبان- به ویژه چالش‌های روحی، احساسی، هویتی و فرهنگی- با توانمندی بیشتری مواجه شوند. این امر درک و نگرش به موضوع مهاجرت را برای ایرانیان داخل کشور عمیق‌تر و محسوس‌تر نموده است. همچنین فرا ترکیب این داده‌ها بیان می‌دارد که این تعاملات با واسطه فضای سایبر، سبب شده است ایرانیان مهاجر، نقش و حضور پررنگ‌تری در انواع کنش‌گری‌های سیاسی و اجتماعی و مدنی در ایران داشته باشند. حال این نکته قابل تفسیر و تبیین است که هم‌زمانی که این تعاملات بیشتر، فضاهای بازتری را برای کنش‌گری مهاجران ایرانی دور از وطن در ارتباط با سرزمین مادری‌شان یعنی ایران ایجاد کرده است، چه تأثیرات احتمالی را بر فضای داخلی ایران به همراه داشته و این تأثیرات از منظر نوع (سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و...)، ماهیت (مثبت یا منفی) و حوزه تأثیرات (چه گروه و طبقات از جامعه ایرانی و...) چگونه است؟ این نکته مهم و قابل توجهی است که در چشم‌انداز مطالعات مهاجران پراکنده ایرانی در فضای مجازی می‌بایست مورد توجه قرار گیرد تا ابعاد مختلف آن آشکار شود.

نکته قابل توجه دیگر، نقش و اهمیت مکان، مرز و جغرافیا و دولت- ملت (دولت ایران) بر انواع کنش‌گری و همچنین بر فضاهای فرهنگی و هویتی مهاجران ایرانی خارج از کشور است. در واقع، با وجود فرامکانی و فرازمانی بودن ارتباطات

در فضای مجازی و غلبه بر محدودیت‌های فیزیکی و مرزهای جغرافیایی، از ترکیب و فراتحلیل پژوهش‌های انجام‌شده، همچنان سایه مشهود عنصر مکان و دولت-ملت بر ارتباطات مهاجران ایرانی در فضای مجازی و بازنمایی و بازنمود هویت‌ها و دیگر ابعاد فرهنگی آنها محسوس است؛ این امر، بیان‌کننده این حقیقت است که مفاهیم حقیقی مکان و زمان، در مطالعات مهاجران ایرانی دور از وطن همچنان نقش مهم و اثرگذاری دارد و در چشم‌انداز پیش روی این حوزه تحقیقاتی می‌بایست مورد دقت نظر قرار گیرد.

پیشنهاداتی برای پژوهش‌های بعدی

به نظر می‌رسد با توجه به نقش مهم فناوری‌های نوین ارتباطی و همچنین رسانه‌های اجتماعی در شکل‌گیری حوزه مهاجران در فضای مجازی، مطالعه این حوزه تحقیقاتی، تطابق و نزدیکی بیشتری با رشته علوم ارتباطات دارد و لازم است از سوی محققان این رشته مطالعاتی بیشتر مورد توجه قرار گیرد. از دیگر سو، با توجه به اینکه بیشتر با یک پارادایم خوش‌بینانه به فن‌آوری‌های نوین ارتباطی، به ابعاد مثبت جوامع مجازی مهاجران پراکنده توجه شده است، پیشنهاد می‌شود ابعاد منفی احتمالی موجود و آسیب‌رسان آن نیز در تحقیقات آتی مورد پژوهش قرار گیرد.

با توجه به حضور پررنگ‌تر ایرانیان مهاجر با واسطه فضای سایبر در انواع کنش‌گری‌های سیاسی و اجتماعی و مدنی در ایران، مطالعه تأثیرات احتمالی که این حضور پررنگ‌تر می‌تواند بر فضای داخلی ایران به همراه داشته است و ابعاد آن، موضوع همی است که در تحقیقات آینده از سوی پژوهشگران می‌تواند مورد توجه قرار گیرد. همچنین تأثیراتی که اجتماعات مهاجران پراکنده بر نگرش و فرایندهای مهاجرتی ایرانیان داخل کشور می‌تواند داشته باشد، موضوع مهم دیگری است که پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های پیش رو مورد مطالعه قرار گیرد.

در پایان، امید است این تحقیق مسیر هموارتری را برای تحقیقات آتی در این حوزه مطالعاتی در داخل و خارج از کشور فراهم ایجاد کند و چشم‌اندازهای مطالعاتی مورد اشاره در این بخش، موضوعات و رویکردهای مناسب و مفیدی را برای علاقه‌مندان به این زمینه پژوهشی در اختیار پژوهشگران قرار دهد.

فهرست منابع

۱. باقری مزرعه‌نو، فرح‌ناز (۱۳۹۵). *مطالعه خوداظهاری هویت زنان مهاجر ایرانی در فیس‌بوک*، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، رشته علوم ارتباطات اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران.
۲. شفیعی، سلیمان؛ و امین زارع (۱۳۹۸). «روش‌شناسی فراتحلیل در علم اطلاعات و دانش‌شناسی (چیستی، ویژگی‌ها و چالش‌ها)»، *مطالعات کتابداری و علم اطلاعات*، شماره ۱۱: ۷۲-۵۹.
۳. کرمانی، مهدی (۱۳۹۷). «فراتحلیل کیفی مقالات پژوهشی حوزه توانمندسازی زنان روستایی و شهری در ایران»، *مطالعات اجتماعی، روانشناختی زنان*، شماره ۲: ۳۳-۵۴.
۴. محمدی، شیرکوه؛ و همکاران (۱۳۹۵). «مدیریت آموزش چندفرهنگی در مدارس ایران: فراتحلیلی کیفی»، *مدیریت مدرسه*، شماره ۲: ۸۷-۱۰۷.
5. Alexanian, J. (2008). Poetry and polemics: Iranian literary expression in the digital age. *MELUS*, 33(2), 129-152.
6. Alinejad, D. (2013). Locating home in a "Digital age": An ethnographic case study of second-generation Iranian Americans in LA and their use of internet media. *Iranian Studies*, 46(1), 95-113.
7. Alinejad, D. (2011). Mapping homelands through virtual spaces: Transnational embodiment and Iranian diaspora bloggers. *Global Networks*, 11(1), 43-62.
8. Allport, G. W., Clark, K., & Pettigrew, T. (1954). The nature of prejudice.
9. Anderson, Benedict. 1991. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
10. Anteby-yemini, L.; berthomière, w. (2005)." Diaspora: A Look

Back on a Concept". *Bulletin du Centre de recherche français à Jérusalem*, no. 16, pp. 262-270.

11. Appadurai, A. (1996). *Modernity at large-cultural dimensions of globalization*. Minneapolis, Minn: University of Minnesota Press.
12. Atashi, E. (2018). Iranian diaspora, reality television and connecting to homeland. *Media and Communication*, 6(2), 179-187.
13. Bauböck, r.; faist, t. (2010). *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
14. Bernal, V. (2020). Digital media, territory, and diaspora: the shape-shifting spaces of Eritrean politics. *Journal of African Cultural Studies*, 32(1), 60-74.
15. BENWELL, B.; STOKOE, E. (2006). *Discourse and Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
16. Brinkerhoff JM (2009) *Digital Diasporas: Identity and Transnational Engagement*. Cambridge: Cambridge University Press.
17. Berry J (2005) Acculturation: living successfully in two cultures. *International Journal of Intercultural Relations* 29(6): 697-712.
18. Cabanes, JAA, Acedera, KAF (2012) Of mobile phones and mother-fathers: Calls, text messages, and conjugal power relations in mother-away Filipino families. *New Media & Society* 14(6): 916-930.
19. Castells, Manuel. 1996. *The Rise of the Network Society. The Information Age: Economy, Society and Culture*. Vol. 1. Oxford: Blackwell.

20. Castells, Manuel (1997). *The Power of Identity: The Information Age: Economy, Society and Culture*. Cambridge, ma: Blackwell.
21. Clifford, James (1994) *Diasporas, Cultural Anthropology*, 9(3), 302–38.
22. Dey, B. L., Balmer, J. M., Pandit, A., Saren, M., & Binsardi, B. (2017). A quadripartite approach to analysing young British South Asian adults' dual cultural identity. *Journal of Marketing Management*, 33(9-10), 789-816.
23. Farshbaf Shaker, S. (2018). A study of transnational communication among Iranian migrant women in Australia. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 16(3), 293-312.
24. Graham, M., & Khosravi, S. (2002). Reordering public and private in Iranian cyberspace: Identity, politics, and mobilization. *Identities: Global studies in culture and power*, 9(2), 219-246.
25. Georgiou, M. (2013). "Diaspora in the digital era: minorities and media representation". *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, vol. 12, no. 4, pp. 80-99. ISSN 1617-5247.
26. Ghorashi, H., & Boersma, K. (2009). The 'Iranian Diaspora' and the new media: From political action to humanitarian help. *Development and Change*, 40(4), 667-691.
27. Graham, Mark, and Khosravi, Shahram. 2002. Reordering public and private in Iranian cyberspace: Identity, politics, and mobilization. *Identities: Global Studies in Culture and Power* 9: 46–219.
28. Holgate, Jane, Janroj Y. Keles, Anna Pollert, and Leena Kumarappen (2012). Workplace Problems Among Kurdish Workers in London: Experiences of an 'Invisible' Community and the Role of Com-

- munity Organisations as Support Networks. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 38(4): 595–612.
29. Keles, J. Y. (2016). Digital diaspora and social capital. *Middle East Journal of Culture and Communication*, 9(3), 315-333.
30. Lissitsa, S. (2016). Can online contacts between immigrants and veterans facilitate immigrants' social integration? *Ethnicities*, 16(3), 393-417.
31. Lim, S. S., & Pham, B. (2016). 'If you are a foreigner in a foreign country, you stick together': technologically mediated communication and acculturation of migrant students. *New Media & Society*, 18(10), 2171-2188.
32. Marino, S. (2019). Cook it, eat it, Skype it: Mobile media use in re-staging intimate culinary practices among transnational families. *International Journal of Cultural Studies*, 22(6), 788-803.
33. McAuliffe, C. (2007). A home far away? Religious identity and transnational relations in the Iranian diaspora. *Global Networks*, 7(3), 307-327.
34. Nasirpour, S. (2016). Iranian women and the politics of diasporic websites in the digital age. *Anthropology of the Middle East*, 11(2), 76-90.
35. Newland, K. (2010). *Voice after exit: Diaspora advocacy. Diasporas & development policy project*. Washington, DC: Migration Policy Institute.
36. Nikkiah, S., Murillo, A. P., Young, A. L., & Miller, A. D. (2020). Coming to America: Iranians' use of Telegram for immigration information seeking. *Aslib Journal of Information Management*.

37. Parham, A. A. (2004) 'Diaspora, community and communication: Internet use in transnational Haiti', *Global Networks*, 4, 199–217.
38. Parham, A. A. (2005). Internet, place, and public sphere in diaspora communities. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, 14(2), 349–380.
39. Panagakos, A. N., & Horst, H. A. (2006). Return to cyberia: Technology and the social worlds of transnational migrants. *Global Networks: A Journal of Transnational Affairs*, 6(2), 109–124.
40. Ponzanesi, S. (2020). Digital diasporas: Postcoloniality, media and affect. *interventions*, 22(8), 977-993.
41. Plascencia, D. R. (2018). "Bringing Spain back": The construction of virtual diasporic communities of Spaniards in Mexico. *DIGITHUM*, (21).
42. Sandelowski, M. and Barroso, J. (2006). *Handbook for Synthesizing Qualitative Research*. New York, NY: Springer.
43. Saul, J. R. (2005) *The collapse of globalism and the reinvention of the world*, Camberwell, Victoria, Australia: Penguin.
44. Van Den Bos, M. (2006). Landmarks for 'Nowhereland': scratching the surface of transnational Dutch-Iranian hyperlink networks. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 12(3), 643-661.
45. Van den Bos, M., & Nell, L. (2006). Territorial bounds to virtual space: transnational online and offline networks of Iranian and Turkish-Kurdish immigrants in the Netherlands. *Global Networks*, 6(2), 201-220.

46. Yu, H., & Sun, W. (2019). Introduction: social media and Chinese digital diaspora in Australia. *Media International Australia*, 173(1), 17-21.
47. Zare, S. (2018). Persian diasporic bloggers and virtual performance of cultural identities. *International Journal of Society, Culture & Language*, 6(2), 102-112.
48. Zare, S. (2018). Virtual Coexistence in a Persian Diasporic Weblog Community. *Journal of Ethnic and Cultural Studies*, 5(2), 77-88.